

Wprowadzenie żubra na półnaturalne łąki w dolinie Gryżyny w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013

Wojciech Halicki, Dagmara Kołeczek, Magdalena Twarda-Rafalska

Instytut Ekologii Stosowanej, Skórzyn

Reintroduction of European bison to semi-natural meadows in Gryżyna Valley within the confines of the Rural Areas Development Program for years 2007–2013

Abstract: Since the population of European bison *Bison bonasus* (L.1758) was found on the verge of extinction, the protection of this species has become a matter of particular significance in Poland. The protective activities of European bison mainly focus on captive breeding and free-living herds. The planned introduction of European bison to semi-natural meadows in Gryżyna Valley (location: Grabin) is supposed to be an element of active protection of nature in the potential area of Nature 2000, located in rural areas, and to support the restoration of this species in our country. The Program of Rural Areas Development for years 2007–2013, taking into consideration the significant role of grazing animals in shaping the landscape, encourages and, in some cases, even puts an obligation to farmers to breed the animals in agricultural holdings. At the same time, the program allows for introducing the European bison. The present program allows year-round grazing of only two breeds of little horses. In order to introduce another grazing species; a farmer must submit a request to the Ministry of Agriculture and Rural Development presenting a breeding program and its justification assuring non-violation of animals' welfare. In view of additional formalities and difficulties connected with them, the Committee Monitoring the Program adopted the resolution no. 22/2009 concerning the changes of the Program, which would bring about possibilities of year-round grazing for all grazing species. However, the introduction of European bison to rural areas (areas of permanent meadows and pastures) with the financial support of the Program of Rural Areas Development requires many documents, starting from the permit for the possession of this protected species. Despite this, it is worth using so as to give European bison a chance of living in conditions similar to the natural ones. Therefore, the Institute of Applied Ecology has decided to carry out such a task in order to prove that it is possible to combine the nature and landscape protection with agricultural activity with concurrent financial support of presently available European Union means.

Wstęp

Rolnictwo jest działem gospodarki uzależnionym od zasobów naturalnych środowiska, czerpie z jego bogactwa i kształtuje je poprzez swoje działania. Często nieumiejętna działalność rolnicza powoduje niszczenie różnorodności biologicznej, a co za tym idzie zmiany w krajobrazie, będące między innymi wynikiem odchodzenia od tradycyjnych metod gospodarowania bazujących na połączonej produkcji zwierzęcej i roślinnej.

Już w latach 80. Wspólnota Europejska dostrzegła znaczenie wpływu rolnictwa i polityki rolnej na stan środowiska naturalnego. Wspólna polityka rolna tamtych lat przyczynia się również w chwili obecnej do ekspansji w Polsce przemysłowych metod produkcji rolnej, które prowadzą do zaniku mozaikowości siedlisk obszarów wiejskich. W związku z tym obecna wspólna polityka rolna dzięki odpowiednim mechanizmom i regulacjom prawnym zachęca, a niekiedy zmusza rolników do uwzględnienia aspektów środowiskowych podczas realizacji działalności rolnej.

Promuje się produkcję rolną opartą na metodach zgodnych z wymogami środowiska, które chronią przyrodę. Działania te mają służyć rozwojowi obszarów wiejskich przy jednoczesnym zahamowaniu negatywnych zmian zachodzących w krajobrazie wiejskim. W praktyce oznacza to m.in. ochronę cennych siedlisk użytkowanych rolniczo, przejście gospodarstw na produkcję ekologiczną, a co za tym idzie ochronę gleb i wód, a także ochronę zagrożonych zwierząt i roślin.

Integracja finansowania sieci Natura 2000 z funduszami Unii Europejskiej

Zgodnie z zasadą subsydialności (pomocniczości) koszty wdrażania sieci Natura 2000 powinny być pokryte ze środków krajowych. Jednakże, artykuł 8 „Ochrona siedlisk naturalnych i siedlisk gatunków” Dyrektywy Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory (zwanej Dyrektywą Siedliskową) stwarza możliwość współfinansowania tego typu działań ze środków Unii Europejskiej. Sposób dofinansowania sieci Natura 2000 był dyskutowany z dużym zaangażowaniem na forum europejskim podczas uzgadniania priorytetów polityki finansowej na lata 2007–2013. W związku z tym w nowej perspektywie finansowej na lata 2007–2013 wspólnota europejska uwzględniła w ustawodawstwie integrację finansowania sieci Natura 2000 z różnymi funduszami Unii Europejskiej. Szczególne miejsce w finansowaniu różnych działań wspierających sieć Natura 2000 przewidziano w Europejskim Funduszu Rolnym na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), który współfinansuje realizację Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Typowy europejski krajobraz terenów wiejskich, charakteryzujący się przede wszystkim mozaikowością łąk, pastwisk, upraw polowych oraz bogactwem flory i fauny na tych terenach, został stworzony przez wielowiekową produkcję roślinną połączoną z wypasem i hodowlą zwierząt trawożernych. Ochrona tych cennych pod względem różnorodności biologicznej, terenów nierozłącznie jest więc związana z obecnością na tym obszarze trawożerców (Kucharska 2005).

Znaczenie zwierząt trawożernych w utrzymaniu naturalnych i pół-naturalnych łąk i pastwisk oraz ich różnorodności biologicznej

Zbiorowiska łąkowo-pastwiskowe i szuwarowe stanowią istotny element przyrody i krajobrazu. Często są to zbiorowiska powstałe na terenach podmokłych i zawdzięczają swoje istnienie systematycznemu koszeniu lub wypasaniu. Nawet niewielka zmiana gospodarowania (odwadnianie, mechanizacja rolnictwa, zaprzestanie koszenia lub wypasu) powoduje w tych zbiorowiskach często dynamiczne zmiany florystyczne i faunistyczne idące ku pogorszeniu jakości łąk i pastwisk pod względem gospodarczym i różnorodności biologicznej.

Od lat stosuje się na tego rodzaju użytkach następujące formy gospodarowania: kośną, pastwiskową lub kośno-pastwiskową.

Łąki użytkowane są głównie kośnie, a pozyskiwaną z nich zielonkę suszy się na siano lub zakisza. Wieloletnie, wyłącznie kośne użytkowanie łąki prowadzi do niekorzystnych zmian w runi (Burs i In. 2004). Wprawdzie sprzyja ono różnorodności gatunkowej zbiorowiska w pierwszym okresie, ale w dalszej konsekwencji prowadzi do zubożenia florystycznego i faunistycznego terenu, w szczególności awifauny.

Przy pastwiskowym użytkowaniu wykształcają się zbiorowiska z dużym udziałem w runi gatunków pospolitych, a w miejscach niedojadów również nitrofilnych chwastów dwuliściennych, zmniejszając tym walory przyrodnicze zbiorowiska (Kamiński, Chrzanowski 2007). Wypas służy jednak aktywnej ochronie ekosystemów otwartych na terenach zagrożonych wtórną sukcesją i utrzymaniu różnorodności flory i fauny, a zwłaszcza ornitofauny (odtworzenie zbiorowisk roślinnych będących miejscem rozrodu i żerowania dla wielu gatunków bezkręgowców, ptaków i małych ssaków). Pastwiska mają ogromne znaczenie zoohigieniczne. Stwierdzono niezwykle korzystny wpływ m. in. ruchu, świeżego powietrza i słońca na zdrowie, kondycję i odporność zwierząt na choroby. Zioła wchodzące w skład paszy pastwiskowej zawierają substancje antyseptyczne. Tylko pastwisko i dostęp do promieni słonecznych zapewniają syntezę witaminy D, tak ważnej i niezbędnej zwłaszcza dla młodego organizmu. Stwierdzono także korzystny wpływ optymalnej liczby zwierząt na glebę i darń m.in. na skutek pozostawiania odchodów, udeptywanie, sprzyjanie bytowaniu dzikim zwierzętom zamieszkującym tereny spasane, a omijające tereny koszone (Burs i in. 2004).

Użytkowanie kośno-pastwiskowe z ekstensywnym wypasem zapewnia z jednej strony optymalny dla produkcji rolnej skład florystyczny zbiorowisk roślinnych zaś z drugiej zachowanie cennych walorów przyrodniczych. Użytkowanie to przyczynia się również do tworzenia, a zwłaszcza utrzymania mocnej i sprężystej darni, która warunkuje prawidłowe gospodarowanie. Codziennie w całym okresie pastwiskowym następuje nawożenie pastwiska, ponieważ pasące się zwierzęta pozostawiają swoje odchody stałe i płynne.

Wypas służy aktywnej ochronie ekosystemów otwartych na terenach zagrożonych wtórną sukcesją i utrzymaniu różnorodności flory i fauny, a zwłaszcza ornitofauny (Wasilewski 2004).

Wypas od lat ma podstawowe znaczenie w pielęgnacji, kształtowaniu i ochronie środowiska i jest najkorzystniejszym sposobem wykorzystania runi łąkowo-pastwiskowej. Dlatego wypas zwierząt trawożernych, w tym także zubra, może być dofinansowywany w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013.

W Polsce w ostatnich kilkunastu latach nastąpiły niekorzystne zmiany w obrębie trwałych użytków zielonych (TUZ). Zmniejsza się ich powierzchnia, w 2005 wynosiła już tylko 3215,7 tys. ha, czyli 20,15% użytków rolnych. Równocześnie zmniejsza się poziom plonowania, średni plon siana z łąk w 2005 r. wyniósł zaledwie 4,29 t/ha, a zielonki z pastwisk 15,6 t/ha. Ten niski poziom wydajności wynika przede wszystkim z małego pogłowia zwierząt trawożernych, a co za tym idzie małego zapotrzebowania na pasze pochodzącego z terenów łąkowych.

Instrumenty umożliwiające wsparcie finansowe przy wprowadzaniu żubrów

Teren planowanej zagrodowej, półnaturalnej hodowli zubra na cennym przyrodniczo obszarze łąkowo-leśnym w Grabinie o powierzchni 30 ha (woj. lubuskie, pow. krośnieński, gm. Bytnica) mieści się w obrębie potencjalnego, specjalnego obszaru ochrony siedlisk Natura 2000 (Rynna Gryżyny) oraz Gryżyńskiego Parku Krajobrazowego.

Oś 1 Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich: Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego, działanie 1.4. Modernizacja gospodarstw rolnych umożliwia m.in. wyposażenie zagrody żubrowej. Do kosztów kwalifikowanych zalicza się koszty „wyposażenia pastwisk lub wybiegów dla zwierząt, a szczególnie koszty grodzienia lub budowy wiat” (rozporządzenie MRiRW w sprawie szczegółowych warunków i trybu pomocy finansowej w ramach działania „Modernizacja gospodarstw rolnych”). Zapis ten nie wyklucza z dofinansowania budowy zagrody dla żubrów. Beneficjentem jednak mogą być pełnoletnie osoby fizyczne, które nie osiągnęły wieku emerytalnego, osoby prawne, spółki osobowe, prowadzące działalność rolniczą w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, które spełniają następujące kryteria:

- Inwestycja dotyczy działalności rolniczej, tj. produkcji roślinnej lub zwierzęcej, z wyłączeniem produkcji leśnej i rybnej.
- Inwestycja przyczynia się do poprawy ogólnych wyników gospodarstwa rolnego.
- Inwestycja spełnia wymagania określone przepisami prawa Unii Europejskiej.
- Inwestycja nie ma charakteru inwestycji odtworzeniowej (nie powodującej zmiany sposobu użytkowania, nie poprawiającej jakości, higieny, bezpieczeństwa produkcji i środowiska).

- Gospodarstwo rolne, którego dotyczy inwestycja, jest prowadzone przez osobę o odpowiednich kwalifikacjach zawodowych.
- W gospodarstwie rolnym są lub będą spełnione (nie później niż po zakończeniu inwestycji) minimalne standardy w zakresie higieny, ochrony środowiska oraz warunków utrzymania zwierząt (PROW na lata 2007–2013).

W ramach tego działania przygotowany został przez pracowników Instytutu Ekologii Stosowanej w Skórzynie wniosek na dofinansowanie budowy infrastruktury w Grabinie w skład której wchodzi: ogrodzenie, paśniki, odłownia i kwarantanna.

Drugim elementem finansowego wsparcia wykorzystywanym przez Instytut jest realizacja na tym obszarze programu rolnośrodowiskowego. Od 2004 gospodarstwo instytutowe realizuje taki program, w ramach PROW 2004–2006, według którego w Grabinie realizowany jest pakiet utrzymanie ekstensywnych łąk i pastwisk oparty o system kośny i kośno-pastwiskowy. Po przystąpieniu zaś gospodarstwa do realizacji nowego programu PROW 2007–2013 w Grabinie realizowany będzie pakiet nr 4: „Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami Natura 2000.”¹

Gatunki ptaków wspierane w ramach tego wariantu gniazdują na ziemi lub roślinności zielonej i zbyt częste koszenie lub intensywny wypas przyczynia się do zniszczenia ich lęgów. Jednakże zaniechanie użytkowania na tych obszarach prowadzi do degradacji siedlisk lęgowych. Obszar objęty tym pakietem może być użytkowany jako łąka, pastwisko lub objęty użytkowaniem kośno-pastwiskowym. Możliwa jest także zmiana w trakcie trwania zobowiązania rolnośrodowiskowego na jeden z wymienionych sposobów.

Wymogiem jednak tego wariantu zgodnie z załącznikiem nr 10 dotyczącego wypasu jest:

- w przypadku użytkowania kośno-pastwiskowego maksymalna obsada zwierząt wynosi 0,2 DJP/ha;
- w przypadku użytkowania pastwiskowego w okresie do dnia 20 lipca maksymalna obsada zwierząt wynosi 0,5 DJP/ha, a po 20 lipca obsada powinna być utrzymana na poziomie 0,5-1,0 DJP/ha;
- maksymalne obciążenie pastwiska 5t/ha (10 DJP);²
- sezon pastwiskowy trwa od 1 maja do 15 października na obszarach poniżej 300 m n.p.m. lub od 20 maja do 1 października na obszarach powyżej 300 m n.p.m.;

¹ Rynna Gryżyny jest planowanym, potencjalnym obszarem Natura 2000, który wraz z innymi takimi obszarami umieszczonymi na liście potencjalnych obszarów Natura 2000, która po zebraniu opinii i ich analizie zostanie przedstawiona na posiedzeniu Rady Ministrów i po zatwierdzeniu będzie przesłana do Komisji Europejskiej, jako propozycja zamykająca prace nad siecią Natura 2000. Obszary te należy brać pod uwagę przy ocenach oddziaływania na środowisko.

² Obciążenie pastwiska określa liczba zwierząt w danym momencie na pastwisku, a obsada dotyczy całego sezonu pastwiskowego

- dopuszcza się wykaszanie niedojadów wyłącznie w okresie sierpień – wrzesień;
- dopuszczalne jest wypasanie przez cały rok koników polskich i koni huculskich;
- termin rozpoczęcia wypasu na terenach zalewowych nie wcześniej niż dwa tygodnie po ustąpieniu wód (PROW 2007–2013).

Z powyższego wynika że, wprowadzenie całoroczne na teren gospodarstwa innych zwierząt trawożernych, niż tych wymienionych w dokumentach programowych jest możliwe tylko po uzyskaniu zgody Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Istnieje bowiem możliwość nadesłania do MRiRW pisemnej prośby o wprowadzenie np. żubra, wraz uzasadnieniem względów hodowlanych, środowiskowych, nie naruszających dobrostanu zwierząt oraz z uwzględnieniem obsady zwierząt i obciążenia pastwiska. Pisma takie z poprawnym uzasadnieniem są rozpatrywane zwykle pozytywnie. Obecnie Instytut Ekologii Stosowanej jest na etapie uzyskania takiej zgody.

W związku z utrudnieniem dla beneficjentów, jakie wiąże się z uzyskaniem zgody w MRiRW zostały opracowane już przepisy upraszczające takie sytuacje.

Obecnie zapisy w załączniku nr 1 Uchwały nr 22/2009 Komitetu Monitorującego Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 z dnia 23 czerwca 2009 w sprawie zmian w ramach Osi 2 „Poprawa warunków środowiska naturalnego i obszarów wiejskich” stwarzają możliwości całorocznego wypasu (z dotychczas dopuszczalnego, ograniczonego do dwóch ras koni) dla zwierząt wszystkich gatunków, jeżeli jest to uzasadnione ze względów hodowlanych i przyrodniczych oraz nie narusza zasad dobrostanu zwierząt. Wprowadzenie w życie takich zapisów pomogłoby w lepszym wykorzystaniu potencjału zwierzęcego w czynnej ochronie przyrody oraz uniknięcie tworzenia sztucznych warunków utrzymania zwierząt przy jednoczesnym zapewnieniu optymalnej ochrony przyrody i środowiska obszarów wiejskich. Jednakże zgodnie z systemem wdrażania i zarządzania PROW 2007–2013, Komitet Monitorujący rekomenduje Ministerstwu Rolnictwa i Rozwoju Wsi zmiany do programu, które muszą być najpierw zaakceptowane przez Komisję Europejską. Uchwała nr 22/2009 wraz z załącznikami nie jest więc wiążąca prawnie, jest to tylko propozycja zmian, która po akceptacji i przejściu długiej drogi legislacyjnej, znajdzie odzwierciedlenie w rozporządzeniu. Do czasu uprawomocnienia się proponowanych zmian, istnieje wspomniana już możliwość nadesłania do MRiRW pisemnej prośby wraz uzasadnieniem względów środowiskowych wprowadzenia na teren gospodarstwa innych zwierząt trawożernych, niż tych wymienionych w dokumentach programowych.

Z uwagi na fakt, iż proces legislacyjny musi potrwać, pozostaje na dzień dzisiejszy tylko śledzenie stron internetowych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi i Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Wsi. Aktualne informacje, w tym także zapowiedzi zmian (uchwały, projekty ustaw, rozporządzeń) uzyskamy również u doradców rolnych i rolnośrodowiskowych.

Podsumowanie

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 stwarza możliwości dofinansowania działań związanych z wprowadzeniem na obszary wiejskie żubra. Odpowiednia liczba żubrów na trwałych użytkach zielonych pozwoli zatrzymać naturalny bieg procesów (m.in. sukcesje), tam gdzie chcemy zachować półnaturalne łąki i związane z nimi cenne gatunki zwierząt. Najlepszą, bowiem metodą ochrony czynnej ekosystemów półnaturalnych jest kontynuowanie takiego systemu gospodarowania, jaki je ukształtował. Oczywiście wprowadzenie żubrów na takie obszary uzasadnione jest szczególnie w sytuacji, kiedy tereny takie położone są w otoczeniu większego obszaru charakteryzującego się cennymi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi jak w przypadku Grabina. W tej sytuacji wprowadzony żubr stać się ma naturalnym uzupełnieniem odbudowanego pierwotnego krajobrazu fragmentu doliny rzecznej. Dzięki opisanym istniejącym obecnie formom pomocy finansowej dla rolnictwa istnieją dogodne warunki do realizacji takich niekonwencjonalnych zadań, które jak w przypadku Grabina pozwalają na łączenie czynnej ochrony przyrody (ochrona siedlisk ptaków, podtrzymywanie populacji żubra) z gospodarczym wykorzystaniem półnaturalnych łąk bagiennych.

Piśmiennictwo

- Burs W., Jankowska-Huflejt H., Wóbel B., Zastawny J., 2004. Użytkowanie kośne użytków zielonych. Materiały dla rolników, Krajowe Centrum Rolnictwa Ekologicznego – Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Radomiu,
- Jankowska Huflejt H., 2007. Rolno-środowiskowe użytkowanie użytków zielonych. Problemy inżynierii rolniczej. 1: 23–34.
- Halicki H., Kołeczek D., 2008. Aspekty środowiskowe planowanej hodowli żubrów IES w Grabinie. Żubr i jego ochrona. Biuletyn. Stowarzyszenie Miłośników Żubrów, Warszawa, 1:117–124.
- Kamiński J., Chrzanowski S., 2007. Wpływ użytkowania kośnego i pastwiskowego na właściwości fizyczne gleb oraz skład florystyczny zbiorowiska roślinnych na zmieliorowanym torfowisku. Woda Środ. Obsz. Wiej. t. 7 z. 2b (21): 75–86.
- Kucharska A., 2005. Programy rolnośrodowiskowe z udziałem zwierząt trawożernych szansą na utrzymanie naturalnych i półnaturalnych łąk i pastwisk oraz ich bioróżnorodności. Chemia-Dydaktyka-Ekologia-Meteorologia 10, Nr 1–2.
- Progiem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013.
- Wasilewski Z., 2004. Organizacja wypasu zwierząt w ekologicznym gospodarstwie. Materiały dla rolników, Krajowe Centrum Rolnictwa Ekologicznego – Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Radomiu